ΕΤΟΣ Γ΄. Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης τῇ 18 Αὐγούστου 1913 ΑΡΙΘ. 139.

ΠΟΙΜΗΝ

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΚΗΡΥΓΜΑ
ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ
ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΝ ΚΡΗΤΗι ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΔΑΠΑΝΗι ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΩΝ ΤΑΜΕΙΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ

ΟΜΙΛΙΑ ΙΖ΄.

ΟΤΙ Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΔΕΟΝ ΝΑ ΣΥΝΟΔΕΥΗΤΑΙ ΚΑΙ ΥΠΟ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΕΡΓΩΝ

**«*Ἀγαθὸν προσευχὴ μετὰ νηστείας*
» καὶ ἐλεημοσύνης».** *(Ταβὶτ ιβ΄. 8)*

Οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας διδάσκουσιν ὅτι εἶναι ἀνάγκη τὴν προσευχὴν νὰ συνοδεύωσι καὶ ἔργα ὅπως ἡ ἐπιτυχία ἦναι ἐξησφαλισμένη. Εἷς ἐξ αὐτῶν λέγει· «ἡ κραυγὴ τῆς εὐσεβοῦς ψυχῆς εἶναι ὁ βίος αὐτῆς » καὶ οὐχὶ ὁ θόρυβος τῶν λέξεων». Ὁ δὲ Ἱερὸς Χρυσόστομος διδάσκει » ὅπως ὁ κρούων τὴν θύραν ὄχι μόνον κραυγάζει διὰ τῆς φωνῆς του, » ἀλλὰ καὶ κρούει τὴν θύραν διὰ τῆς χειρός του, οὕτω καὶ ὁ τὰ καλὰ » ἔργα κατορθῶν κρούει τὴν θύραν τοῦ Κυρίου ἀκριβῶς διὰ τῶν καλῶν » αὐτοῦ ἔργων». Ἀλλὰ ποῖα ἔργα ἰδίως ἐκ τῶν χαρακτηριζομένων ὡς καλῶν ἔργων ἀπαιτοῦνται διὰ νὰ γίνῃ ἡ προσευχὴ εὐπρόσδεκτος πρὸς τὸν Θεόν; Ἰδοὺ ποῖον θὰ εἶναι τὸ θέμα τῆς σημερινῆς ἡμῶν ὁμιλίας.

Τριῶν εἰδῶν ἔργα δέον νὰ συνοδεύωσι καὶ ὑποστηρίζωσι τὴν προσευχήν· τὰ ἔργα τῆς πίστεως, τὰ ἔργα τῆς μετανοίας καὶ τὰ ἔργα τῆς ἀγάπης ἢ τοῦ ἐλέους.

Εἶναι προφανὲς ὅτι τὴν προσευχὴν δέον νὰ συνοδεύῃ ἡ πίστις κατὰ πρῶτον λόγον· διότι «*πῶς ἐπικαλέσονται εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν*;» ἐρωτᾷ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Πῶς δύνανται νὰ ἐλπίσωσιν εἰς τὸν Θεὸν τὸν

ὁποῖον ἀρνοῦνται μὲ τὰ ἔργα των; «*Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ » ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγα- » θὸν ἀδόκιμοι*».

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Προφήτου Ἱερεμίου πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων, καίτοι ἠθέτουν τὸν Νόμον τοῦ Κυρίου, ἐν τούτοις ἐφαντάζοντο ἑαυτοὺς δικαίους, διότι ἐδείκνυον μὲ λόγους ἐνδιαφέρον διὰ τὸν Ναὸν τοῦ Κυρίου φωνασκοῦντες εἰς κάθε περίστασιν. «*Ναὸς Κυρίου, Ναὸς Κυρίου ἐστιν*». Ἀλλ᾿ ὁ προφήτης λέγει πρὸς αὐτούς· μὴ πλανᾶσθε· ἐὰν δὲν ἀλλάξετε βίον δὲν δύναται νὰ σώσῃ ὑμᾶς ὁ Ναὸς τοῦ Κυρίου, διότι ὁ Ναὸς τοῦ Κυρίου δὲν εἶναι σπήλαιον λῃστῶν. Ἐὰν ἐπιμένετε ἐν ταῖς κακίαις ὑμῶν καὶ ἑπομένως «*φονεύετε, καὶ μοιχᾶσθε, καὶ κλέπτετε, καὶ ὀμνύετε ἐπ᾿ » ἀδίκῳ.... ἀπορρίψω ὑμᾶς ἀπὸ προσώπου μου, καθὼς ἀπέρριψα τοὺς » ἀδελφοὺς ὑμῶν, πᾶν τὸ σπέρμα Ἐφραΐμ*».

Οἱ Φαρισσαῖοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ παρερμηνεύοντες τὰς διατάξεις τοῦ θείου Νόμου, ἠκολούθουν παραδόσεις ἀνθρώπων, ἐνήστευον ἀφανίζοντες τὰ ἑαυτῶν πρόσωπα, ἐπλήρωνον τὸ δέκατον ἀκόμη καὶ διὰ τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον, προσηύχοντο προσευχὰς μακρὰς εἰς τὰς πλατείας πρὸς τὸ θεαθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς ἄλλα ὑποκριτικὰ ἔργα προέβαινον. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο ὁ Σωτὴρ ἀπεκάλεσεν αὐτοὺς ὑποκριτὰς καὶ ἐξεφώνησε κατ᾿ αὐτῶν τὸ «*Οὐαί*». «*Οὐαὶ » ὑμῖν, Γραμματεῖς καὶ Φαρισσαῖοι ὑποκριταί, ὅτι κατεσθίετε τὰς οἰκίας » τῶν χηρῶν.... διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρῖμα*».

Ἀλλὰ καὶ πόσοι ἐκ τῶν σημερινῶν Χριστιανῶν δὲν εἶναι ὅμοιοι, ἄλλοι μὲν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἱερεμίου, καὶ ἄλλοι πρὸς τοὺς Φαρισσαίους! Πόσοι Χριστιανοὶ δὲν ἐπιδεικνύουσι τὸν ὑπὲρ τῆς Πίστεως ζῆλον αὐτῶν διὰ φωνασκιῶν, καθ᾿ ὃν χρόνον καὶ κλέπτουσι καὶ ψευδορκοῦσι καὶ ἐν γένει κακουργοῦσι. Πόσοι Χριστιανοὶ ὑποκρίνονται εὐσέβειαν καὶ εὐλάβειαν, ἐν ᾧ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν ἐμφωλεύουσι τὰ πάθη τοῦ φθόνου, τοῦ μίσους, τῆς ἰδιοτελείας, τῆς φιλαργυρίας καὶ πᾶν εἶδος κακίας. Τῶν τοιούτων Χριστιανῶν ἡ προσευχὴ εἶναι ἄκαρπος, εἶναι ἀλυσιτελής. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἀνάγκη νὰ συνοδεύηται καὶ ἀπὸ ἔργα τῆς Πίστεως.

Δεύτερον ἡ προσευχὴ εἶναι ἀνάγκη νὰ συνοδεύηται καὶ ἀπὸ ἔργα τῆς μετανοίας. Τὸ πρώτιστον δὲ τῆς μετανοίας ἔργον εἶναι ***ἡ νηστεία***. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον πανταχοῦ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ἡ νηστεία καὶ ἡ προσευχὴ εἶναι ἀχώριστα.

Ἡ προφῆτις Ἄννα, ἡ πρώτη ἥτις ἐκήρυξε τὸν Χριστὸν εἰς τὸν κόσμον, *χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ* ***νηστείαις καὶ δεήσεσι*** *λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν*». Οἱ Ἀπόστολοι πρὶν ἢ ἐπιθέσωσι τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ Βαρνάβα καὶ τοῦ Παύλου ἐνήστευσαν καὶ προσηυχήθησαν· «*τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι καὶ ἐπι- » θέντες αὐτοῖς τὰς χεῖρας ἀπέλυσαν*».

Ἐὰν ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀνέλθωμεν εἰς τὴν Παλαιὰν πολλὰ καὶ ἐκεῖ θὰ εὕρωμεν παραδείγματα περὶ τοῦ ὅτι ἡ νηστεία παρηκολούθει πάντοτε τὴν προσευχήν.

Ἡ Ἑσθὴρ εἶχεν ἀποφασίσει νὰ παρουσιασθῇ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως

Ἀρταξέρτου ἀπρόσκλητος· Τὸ τόλμημα δὲ τοῦτο ἐτιμωρεῖτο μὲ θάνατον· Ἀλλ᾽ ἦτο ἀνάγκη νὰ παρουσιασθῇ διότι ἐπρόκειτο νὰ σώσῃ ὁλόκληρον λαὸν ἀπὸ καταστροφήν· Πρὸ τούτου παραγγέλλει εἰς τὸν Μαρδοχαῖον νὰ συγκαλέσῃ τοὺς ἐν Σούσοις Ἰουδαίους καὶ νὰ συστήσῃ αὐτοῖς νὰ νηστεύσωσι τρεῖς ἡμέρας· «*νηστεύσατε ἐπ᾽ ἐμοί, καὶ μὴ φάγητε μηδὲ πίητε ἐπὶ » ἡμέρας τρεῖς νύκτα καὶ ἡμέραν· κἀγὼ δὲ καὶ αἱ ἅβραι μου ἀσιτήσομεν· » καὶ τότε εἰσελεύσομαι πρὸς τὸν βασιλέα, παρὰ τὸν νόμον, ἐὰν καὶ ἀπολέ- » σθαι με δέῃ*». Συγχρόνως δὲ μὲ τὴν νηστείαν ἤρχισε καὶ τὴν προσευχήν.

Ὁ Νεεμίας Ἰσραηλίτης εὐσεβὴς καὶ χρηστὸς, αἰχμάλωτος δὲ καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὁλοκλήρου ἐν Σούσοις τῆς Περσίας, καὶ οἰνοχόος τοῦ Βασιλέως τῶν Περσῶν Ἀρταξέρξου τοῦ Μακρόχειρος, συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ νὰ ἀνεγείρῃ τὰ τείχη αὐτῆς. Πρὶν ἢ ὅμως προβῇ εἰς τὸ διάβημά του τοῦτο ἐπὶ ἡμέρας ὅλας καὶ ἐπένθησε καὶ ἔκλαυσε καὶ ἐνήστευσε προσευχόμενος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· «*Ἐκάθισα καὶ ἔκλαυσα καὶ ἐπένθησα ἡμέρας, καὶ » ἤμην νηστεύων καὶ προσευχόμενος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ*».

Ὁ στρατηγὸς τοῦ Ναβουχονδονόσορ Ὀλοφέρνης πολιορκεῖ τὴν πόλιν Βετυλούαν μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ Ὁ μέγας Ἱερεὺς Ἐλιακεὶμ πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἀγρίου τούτου στρατοῦ ἔλαβεν ὅσα μέτρα ἐπέβαλλεν ἡ στρατιωτικὴ τέχνη· διέταξε νὰ καταλάβωσιν οἱ μάχιμοι ἄνδρες τὴν στενὴν δίοδον, δι᾽ ἧς μόνης ὁ ἐχθρικὸς στρατὸς ἠδύνατο νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν καὶ νὰ φρουρῶσι νυκτὸς καὶ ἡμέρας τὴν δίοδον ἐκείνην. Ἀλλὰ ταὐτοχρόνως διέταξε καὶ πάντα τὸν λαὸν Ἰσραὴλ ὄχι μόνον τὸν πολιορκούμενον ἐν τῇ Βετυλούᾳ ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ νὰ πενθῶσι, νηστεύωσι καὶ προσεύχωνται ἐν ἐκτενίᾳ μεγάλῃ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας· «*Καὶ ἦν ὁ λαὸς νηστεύων ἡμέρας πλείους ἐν » πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Ἱερουσαλὴμ κατὰ πρόσωπον τῶν Ἁγίων Κυρίου » Παντοκράτορος, αὐτοὶ καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καὶ τὰ νήπια αὐτῶν, καὶ » πᾶς πάροικος ἢ μισθωτὸς καὶ ἀργυρώνητος αὐτῶν*».

Ὅπως ἡ Ἐσθὴρ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἀρταξέρξου, ὁ Νεεμίας ἐν Σούσοις, ὁ Ἐλιακεὶμ ἐν Βετυλούᾳ, οὕτως ἔπραξαν καὶ οἱ Μακαβαῖοι οἱ τελευταῖοι οὗτοι πρόμαχοι καὶ ἀκατάβλητοι ἥρωες τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους. Οἱ Ἰσραηλῖται κατὰ διαταγὴν Ἰούδα τοῦ Μακαβαίου ἑτοιμάζονται εἰς πόλεμον. ἀλλὰ πρὸ τούτου συνέρχονται εἰς ***Μασσηφά***, ἥτις ἦτο «*τόπος προσευχῆς » κατέναντι Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐνήστευσαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ περιεβάλ- » λοντο σάκκους καὶ σποδὸν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ διέρρηξαν τὰ » ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐβόησαν φωνῇ εἰς τὸν οὐρανόν*», ἤτοι προσηυχήθησαν. Μετὰ τὴν πανηγυρικὴν δὲ ταύτην νηστείαν καὶ προσευχὴν εἶπεν Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος πρὸς αὐτούς· «*περιζώσασθε, καὶ γίνεσθε ἕτοιμοι » εἰς τὸ πρωῒ τοῦ πολεμῆσαι ἐν τοῖς ἔθνεσι τούτοις τοῖς ἐπισυνηγμένοις » ἐφ᾽ ἡμᾶς.... ὅτι κρεῖσσον ἡμᾶς ἀποθανεῖν ἐν τῷ πολέμῳ ἢ ἐπιδεῖν ἐπὶ » τὰ κακὰ τοῦ ἔθνους ἡμῶν καὶ τῶν ἁγίων*».

Ἀλλ᾽ ἀρκοῦσιν, ἀδελφοί μου, τὰ παραδείγματα ταῦτα· Εἶναι πανθομολογούμενον, ὅτι ἡ προσευχὴ ὅταν συνοδεύηται ὑπὸ τῶν ἔργων τῆς μετανοίας, εἶναι πανίσχυρος, εἶναι παντοδύναμος παρὰ τῷ Θεῷ. Κατευνάζει καὶ καταπραΰνει τὴν θείαν ὀργὴν καὶ ἐφελκύει ἐφ᾽ ἡμᾶς τοὺς οἰκτιρ-

μοὺς καὶ τὰ ἐλέη αὐτοῦ· Ποσάκις ἡμεῖς αὐτοὶ δὲν ἔσχομεν πεῖραν τοῦ τοιούτου, δὲν ἐγνωρίσαμεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν ἀλήθειαν ταύτην; Ἀλλὰ πρὸ πάντων οἱ λαοί, τὰ ἔθνη ἔχουσι πεισθῆ περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης. Πολλοὶ λαοὶ ἀντὶ νὰ περιμένωσι τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν ἐκ μόνου τοῦ ὁπλισμοῦ αὐτῶν, ἢ ἐκ μόνων τῶν πολεμικῶν μηχανῶν αὐτῶν ἢ ἐκ μόνου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν στρατιωτῶν αὐτῶν, ἅπερ πάντα εἶναι βεβαίως ἄξια πολλῆς προσοχῆς καὶ ἐκτιμήσεως καθὼς καὶ ὅσα ἄλλα μέσα δύναται νὰ χορηγήσῃ ἡμῖν ἡ ἀνθρωπίνη ἐπιστήμη, κατέφυγον διὰ προσευχῆς καὶ νηστείας πρὸς τὸν Θεόν, ὁ δὲ Θεὸς οὐ μόνον ἔσωσεν, ἀλλὰ καὶ ἐμεγάλυνεν αὐτούς· «*Οὗτοι ἐν ἅρμασι, καὶ οὗτοι ἐν ἵπποις· ἡμεῖς δὲ ἐν ὀνόματι » Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνθησόμεθα· Αὐτοὶ συνεποδίσθησαν καὶ » ἔπεσαν· ἡμεῖς δὲ ἀνέστημεν καὶ ἀνωρθώθημεν*».

Τρίτον, τὴν προσευχὴν δέον νὰ συνοδεύωσιν ἐκτὸς τῶν ἔργων τῆς μετανοίας καὶ τὰ ἔργα τῆς ἀγάπης. «Θέλεις, λέγει τις τῶν διδασκάλων » τῆς Ἐκκλησίας, θέλεις ἡ προσευχή σου νὰ πετάξῃ πρὸς τὸν Θεόν; Δὸς » αὐτῇ δύο πτέρυγας τὴν νηστείαν καὶ τὴν ἐλεημοσύνην». Ἀλλὰ ποίαν ἐλεημοσύνην καὶ ποῖα ἔργα ἀγάπης; Ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀπαιτεῖ ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Προφήτου Ἡσαΐου· «*Μάθετε καλὸν ποιεῖν, ῥύσασθε ἀδικούμε- » νον, κρίνατε ὀρφανῷ καὶ δικαιώσατε χήραν*». Ἐκτὸς ὅλων τούτων, *διά- » θρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου, καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἰσάγαγε εἰς τὸν » οἶκόν σου. Ἐὰν ἴδῃς γυμνὸν περίβαλε*». Ἀφοῦ ἐκπληρώσῃς ταῦτα, τότε θὰ εἰσακουσθῇ ἡ προσευχή σου· «*τότε βοήσει, καὶ ὁ Θεὸς εἰσακούσεταί » σου καὶ ἔτι λαλοῦντός σου ἐρεῖ· Ἰδοὺ πάρειμι*»· Τὰ καλὰ ἔργα ἔσωσαν καὶ τὸν Τωβίτ. Τὰ ἔργα δὲ ταῦτα ἀπηρίθμησεν εἰς αὐτὸν ὁ Ἄγγελος Ραφαήλ, ὅταν ἀποπερατώσας τὴν ἀποστολήν του ἡτοιμάζετο νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν οὐρανόν. «*Ἀγαθόν*, εἶπεν εἰς τὸν Τωβὶτ ὁ Ἄγγελος, *ἀγαθὸν προσευχὴ » μετὰ νηστείας καὶ ἐλεημοσύνης καὶ δικαιοσύνης.... Καλὸν ποιῆσαι ἐλεη- » μοσύνην ἢ θησαυρίσαι χρυσίον*». Ὅταν προσηύχεσο πρὸς τὸν Θεὸν μὲ δάκρυα, ὅταν ἄφηνες τὸ φαγητόν σου, καὶ ἔκρυπτες τοὺς νεκροὺς τὴν νύκτα εἰς τὸν οἶκόν σου, τὴν δὲ ἡμέραν τοὺς ἔθαπτες—τότε ἐγὼ ἔφερον τὴν δέησίν σου ἐνώπιον τοῦ Κυρίου· «*Ὅτε προσηύξω σὺ καὶ ἡ νύμφη » σου Σάρρα, ἐγὼ προσήγαγον τὸ μνημόσυνον τῆς προσευχῆς ὑμῶν » ἐνώπιον τοῦ Ἁγίου. Καὶ ὅτε οὐκ ὤκνησας ἀναστῆναι καὶ καταλιπεῖν τὸ » ἄριστόν σου, ὅπως ἀπελθὼν περιστείλῃς τὸν νεκρόν, οὐκ ἔλαθές με ἀγα- » θοποιῶν, ἀλλὰ σὺν σοὶ ἤμην. Καὶ νῦν ἀπέστειλέ με ὁ Θεὸς ἰάσασθαί σε » καὶ τὴν νύμφην σου Σάρραν*».

Χριστιανοί μου ἀγαπητοί! Διὰ νὰ ἦναι ἡ προσευχὴ ἡμῶν εὐπρόσδεκτος πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἑπομένως καρποφόρος καὶ σωτήριος εἶναι ἀνάγκη νὰ συνοδεύηται ὑπὸ τῶν ἔργων τῆς πίστεως, τῆς μετανοίας καὶ τῆς ἀγάπης. Ἐὰν δὲ ἔχωμεν πίστιν πρὸς τὸν Θεὸν ζῶσαν, ἐὰν φυλάττωμεν ἐπακριβῶς τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, ἐὰν ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον ἡμῶν εἰλικρινῶς **οὐχὶ λόγῳ ἢ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ**, τότε θὰ εἰσακούῃ ὁ Θεὸς τὰς προσευχὰς ἡμῶν καὶ θὰ δωρεῖται εἰς ἡμᾶς ὅ,τι ἠθέλομεν ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ· «*Ἐὰν μείνητε ἐν ἐμοί, καὶ τὰ ῥήματά μου ἐν » ὑμῖν μείνῃ, ὃ ἐὰν θέλητε* ***αἰτήσασθε καὶ γενήσεται ὑμῖν***».

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑΙ ΟΜΙΛΙΑΙ

ΟΜΙΛΙΑ ΚΖ΄.

Η ΘΕΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ

Η ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΣ ΚΑΙ Η ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΣ ΑΥΤΗΣ

«Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν·
» ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν καὶ τιμήν.»

Πρὸ τοῦ νὰ προχωρήσωμεν περισσότερον εἰς τὰς ὁμιλίας μας εἶναι ἀνάγκη, ἀγαπητοί, νὰ ἐπαναλάβωμεν μὲ ὀλίγας λέξεις τὰ ὅσα εἴπαμεν μέχρι τοῦδε. Πρὸς ποῖον σκοπόν; Ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν διὰ νὰ τὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν ἐνθύμησίν μας, καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου διὰ νὰ τὰ συνδέσωμεν μὲ ὅσα θὰ εἴπωμεν ἐφεξῆς· καὶ τοῦτο πάλιν διὰ νὰ τὰ ἐννοήσετε καλύτερα. Τί εἴπαμεν λοιπὸν σχετικῶς μὲ τὴν θρησκείαν ἐν γένει; Πρῶτον ὅτι εἶναι φυσικὸν συστατικὸν τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τοῦτο καὶ ἀποτελεῖ αὕτη γενικὸν φαινόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Δεύτερον ὅτι ἐκτὸς τῆς φυσικῆς ἰδιότητος ἡ θρησκεία εἶναι καὶ Θεοῦ δῶρον. Τοιοῦτο δὲ εἶναι πρῶτον ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία, ἡ ὁποία ἐδόθη πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν, καὶ δεύτερον ὁ Χριστιανισμός, ὅστις εἶναι ἡ τελεία θρησκεία, ἡ μόνη δυναμένη νὰ κάμῃ τέλειον καὶ εὐτυχῆ τὸν ἄνθρωπον. Ἀκριβῶς δὲ διὰ νὰ ἀποδείξωμεν τὴν τελειότητα ταύτην τῆς θρησκείας ἡμῶν ὑπὸ θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν ἔποψιν ἐκάμαμεν τὰς τελευταίας ὁμιλίας μας. Σήμερον σὺν Θεῷ θὰ πραγματευθῶμεν τὸ σπουδαῖον θέμα περὶ τοῦ πῶς φανερόνομεν ἐξωτερικῶς τὰ θρησκευτικά μας αἰσθήματα καὶ τὰς ἰδέας· ἤτοι τὸ ζήτημά μας σήμερον εἶναι *ἡ θεία λατρεία*.

Τί λέγεται λοιπὸν *θεία λατρεία;* Διὰ νὰ καταλάβωμεν εὔκολα τὴν ἔννοιαν τῆς ὀνομασίας ταύτης, εἶναι ἀνάγκη προηγουμένως νὰ ἠξεύρωμεν καλὰ τί ἐννοοῦμεν ὅταν λέγωμεν τὸ ὄνομα τῆς θρησκείας. Θρησκείαν λοιπὸν ὅταν λέγωμεν ἐννοοῦμεν κυρίως πίστιν εἰς τὸν Θεόν, καὶ συγχρόνως ἀγάπην, ἐλπίδα καὶ φόβον πρὸς αὐτόν. Φοβεῖσαι τὸν Θεόν, ὅταν κάμῃς τὴν ἁμαρτίαν; Πιστεύεις εἰς τὸν Θεόν, ὅτι ἔπλασε τὸν κόσμον καὶ ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους; Ἀγαπᾷς τὸν Θεὸν ὡς πατέρα σου γεμᾶτον ἀπὸ ἀγάπην πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους; Παραδέχεσαι ὅτι ὁ Θεὸς φροντίζει διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ διευθύνει τὸν κόσμον πανσόφως; Τότε δύνασαι νὰ εἴπῃς ὅτι ἔχεις θρησκείαν, ὅτι εἶσαι θρῆσκος. Πιστεύεις ἀκόμη εἰς τὴν

Ἁγίαν Τριάδα καὶ εἰς ὅλας τὰς θείας ἀληθείας, τὰς ὁποίας μᾶς ἐφανέρωσεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οἱ μαθηταί του; Τότε δύνασαι νὰ λέγῃς ὄχι ἁπλῶς ὅτι ἔχεις θρησκείαν, ἀλλ' ὅτι εἶσαι ἀληθὴς Χριστιανός. Εὔχομαι δὲ νὰ εἶναι τοιοῦτοι εὐλαβεῖς Χριστιανοὶ ὅλοι οἱ ἀκροαταί μου. Αὐτὸ θὰ ἦτο ἡ εὐτυχία τῆς ζωῆς των καὶ ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς των.

Αἴ λοιπόν, ἀγαπητοί! Εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναί τις εὐλαβὴς Χριστιανὸς καὶ νὰ μὴ τὸ ἀποδεικνύῃ; Ἔκαμες ἐπὶ παραδείγματι τὴν ἁμαρτίαν καὶ φοβεῖσαι διὰ τοῦτο τὸν Θεόν· καὶ ποῖος δὲν ἁμαρτάνει δυστυχῶς κάθε ὥραν καὶ στιγμήν; καὶ ποῖος δὲν πρέπει νὰ φοβῆται εἰς τοιαύτην περίστασιν τὴν τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ; Λοιπὸν ὁ θεοφοβούμενος Χριστιανὸς δὲν ἠμπορεῖ παρὰ νὰ αἰσθανθῇ μετάνοιαν καὶ νὰ ζητήσῃ συγχώρησιν ἀπὸ τὸν Θεὸν διὰ νὰ τὸν διαθέσῃ φιλικῶς πρὸς ἑαυτόν. Ἀλλ' ὡς Χριστιανός, ὁποῖος ηὐχήθημεν νὰ εἶσαι, ἀναλογίζεσαι πολλὰς φορὰς τὰ ὅσα ἔπαθε πρὸς σωτηρίαν καὶ τὴν ἰδικήν σου καὶ τὴν ἰδικήν μου καὶ τοῦ κόσμου ὅλου ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ Κύριος ἡμῶν· καὶ αἰσθάνεσαι τὴν καρδίαν σου νὰ πλημμυρίζῃ ἀπὸ ἀγάπην καὶ λατρείαν πρὸς τὸν Σωτῆρα καὶ τὸν Λυτρωτήν σου. Λοιπὸν πάλιν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἐξωτερικεύσῃς μὲ τὸν πλέον ἐπίσημον τρόπον τὸ ζωηρὸν αὐτὸ αἴσθημα τῆς ἁγίας καὶ ἱερᾶς ἀγάπης σου; Ἐρωτῶ ἀκόμη· ποῖος πιστεύει εἰς τὸν Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Παναγίαν καὶ εἰς τὰς ἄλλας ὑψηλὰς καὶ ἁγίας διδασκαλίας τῆς θείας ἡμῶν θρησκείας καὶ δὲν θέλει νὰ ὁμολογῇ καὶ νὰ διακηρύττῃ τὴν πίστιν του; Ἡ σιωπὴ καὶ ἡ ἀδράνεια τοῦ Χριστιανοῦ εἰς αὐτὰς τὰς περιστάσεις θὰ ἐσήμαινεν ὅτι ἡ πίστις του δὲν εἶναι στοιχεῖον ζωντανὸν εἰς τὴν ψυχήν του, τὸ ὁποῖον νὰ κινῇ, καθὼς ὀφείλει, καὶ τὸν νοῦν αὐτοῦ καὶ τὴν καρδίαν καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας. Διότι ἔχει παρατηρηθῆ καλῶς, ὅτι μόνον ὅστις ἀρνεῖται τὸν Θεὸν καὶ δὲν πιστεύει εἰς Χριστὸν ἔχει βωβὸν τὸ στόμα του, βωβὴν καὶ τὴν καρδίαν, βωβὴν καὶ τὴν ψυχήν του, ἔχει τὰς χεῖράς του δεμένας, ἀλύγιστα τὰ γόνατά του, τυφλὰ τὰ ὄμματά του· τὸν δυστυχῆ! Ὁ Θεὸς νὰ μὴ δώσῃ νὰ περιέλθῃ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο κανεὶς ἐκ τῶν ἀγαπητῶν ἀκροατῶν μου! Ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ νὰ περισσεύῃ καθ' ἡμέραν τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα ὅλων τῶν Χριστιανῶν!

Ὥστε, ἀγαπητοί, διὰ νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἡ πίστις, ἡ ἀγάπη, ἡ ἐλπὶς, ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, τὰ εὐγενέστατα ταῦτα καὶ ὡραιότατα αἰσθήματα τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὁποῖα συναποτελοῦν τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκείας εἶναι μὲν πράγματα ἐσωτερικά, βαθέως χαραγμένα εἰς τὴν ψυχήν μας, ἀλλ' εἶναι συγχρόνως καὶ ζωντανὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐννοοῦν καὶ ἀπαιτοῦν νὰ ἐξέλθουν εἰς τὸ φανερὸν μὲ λόγους καὶ μὲ πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἀποβλέπουν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Τί εἶναι λοιπὸν μὲ ἄλλας λέξεις *θεία λατρεία*, τῆς ὁποίας εἴπαμεν ὅτι θὰ δώσωμεν τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἔννοιαν εἰς τὴν σημερινήν μας διδαχήν; Αἱ ἱεραὶ ἀκολουθίαι, τὰ θεῖα Μυστήρια, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι καὶ αἱ προσευχαί, αἱ ἑορταὶ καὶ ἡ τιμὴ τῶν Ἁγίων, τὰ ἀναγνώσματα τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου, ταῦτα πάντα ὁμοῦ μὲ τοὺς ἱεροὺς ναούς, μὲ τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ τὰ ἄμφια καὶ μὲ ἰδιαιτέρας συμβολικὰς παραστάσεις ἀποτελοῦν τὰ διάφορα στοιχεῖα τῆς θείας λατρείας,

περὶ ἑκάστου τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ ἐν καιρῷ ὁ κατάλληλος λόγος. Εἰς ἄλλας ὁμιλίας θὰ ἐξετάσωμεν ἰδιαιτέρως ποία εἶναι ἡ σημασία καὶ ὁ σκοπός, ἡ ἀναγκαιότης καὶ ἡ ὠφέλεια ἑνὸς ἑκάστου ἐκ τῶν συστατικῶν τῆς θείας λατρείας. Τώρα δὲ ἐπειδὴ ὁ λόγος πρόκειται γενικῶς περὶ τῆς θείας λατρείας, ποῖαι εἶναι αἱ ὠφέλειαι αὐτῆς; Μεγάλαι καὶ πολλαί.

Διότι ποῖος ἐκ τῶν Χριστιανῶν ὅταν πηγαίνῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἀκούῃ μετὰ προσοχῆς καὶ εὐλαβείας ἕνα καλὸν κήρυγμα δὲν αὐξάνει τὸ θρησκευτικόν του αἴσθημα καὶ δὲν ἐνισχύεται εἰς τὸν ἠθικὸν καὶ ἐνάρετον βίον του; Ποῖος, ὅταν βλέπῃ τὰς εἰκόνας τῶν Ἁγίων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ μελετᾷ νοερῶς τὴν ἁγιότητα τοῦ βίου των, δὲν ζητεῖ νὰ μιμηθῇ τὰς ἀρετάς των; Ἀλλὰ καὶ τί θὰ ἴδῃ ὁ Χριστιανὸς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐν καιρῷ τῆς Λειτουργίας, ἢ τί θ' ἀκούσῃ, τί θὰ γευθῇ ἢ τί θὰ μυρισθῇ, καὶ δὲν θὰ λάβῃ καὶ μίαν εὐλαβῆ ἐντύπωσιν καὶ μίαν ἠθικὴν ἐνδυνάμωσιν καὶ μίαν ὑψηλὴν διδασκαλίαν; Διότι ἕκαστον ἱερὸν πρᾶγμα τῆς θείας λατρείας παριστάνει καὶ ἕνα σπουδαῖον θρησκευτικὸν γεγονὸς ἢ μίαν θείαν ἀλήθειαν, διὰ μέσου τῶν ὁποίων ἀνυψόνεται τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανοῦ εἰς τὰ ἐπουράνια, καὶ ἀναζεσταίνεται τὸ θρησκευτικόν του συναίσθημα, καὶ προσελκύεται πολλάκις εἰς τὴν πίστιν τῶν Χριστιανικῶν ἀληθειῶν καὶ αὐτὸς ὁ ἄπιστος καὶ εἰδωλολάτρης. Παράδειγμα οἱ Βούλγαροι· πῶς νομίζετε ὅτι ἀπεφάσισαν νὰ ἀφήσουν τὴν εἰδωλολατρείαν καὶ νὰ γίνουν Χριστιανοὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἁγίου Φωτίου, Πατριάρχου σοφοῦ καὶ γενναίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος, οἱ δύο οὗτοι ἅγιοι ἀδελφοὶ ἱεραπόστολοι ἐπαρουσίασαν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Βουλγαρίας μίαν εἰκόνα, ἡ ὁποία παρίστανε τὴν θείαν κρίσιν· τοῦτο ἐπροξένησεν εἰς αὐτὸν περισσοτέραν ἐντύπωσιν ἀπὸ ὅλα τ' ἄλλα κηρύγματα τῶν ἱεραποστόλων, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐκατήχουν, καὶ τότε ἀποφασίζει νὰ ἀσπασθῇ τὴν Χριστιανικὴν πίστιν. Ἀφοῦ δὲ ὁ Βασιλεὺς ἐπίστευσεν εἰς τὸν Χριστὸν μὲ τὸ μέσον τοῦτο τῆς ἱερᾶς εἰκόνος, παρεκίνησε καὶ τὸν λαόν του νὰ τὸν μιμηθῇ καὶ ἐβαπτίσθη τότε καὶ αὐτὸς εἰς τὰ 860 μετὰ Χριστόν.

Κατὰ παρόμοιον τρόπον, ἤτοι μὲ τὸ μέσον τῆς ψαλμῳδίας, τῆς ὡραιότητος καὶ μεγαλοπρεπείας τῆς Χριστιανικῆς λατρείας, τὴν ὁποίαν εἶδαν καὶ ἐθαύμασαν εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ βασιλέως τῶν Ρώσσων Βλαδιμήρου, ἐπίστευσαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἔπεισαν καὶ τὸν Βασιλέα των, ὅτι ἡ καλυτέρα πίστις ἦτο ἡ ὀρθόδοξος πίστις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Τότε δέ, ἤτοι εἰς τὰ 988 μετὰ Χριστόν, ἐπέστρεψαν εἰς τὸν Χριστὸν καὶ ἐβαπτίσθησαν καὶ ἔγιναν Χριστιανοὶ καὶ οἱ Ρῶσσοι, οἱ ὁποῖοι ἔκτοτε παρέλαβαν καὶ διατηροῦν ἀκόμη εὐλαβῶς τὴν θείαν λατρείαν τῆς Μητρὸς αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν Ἐκκλησίας.

Ἀλλ' ἡ θεία λατρεία, ἡ γινομένη ἐν τῷ Ναῷ δημοσίᾳ καὶ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν ὁμοθρήσκων προξενεῖ καὶ ἄλλην, μεγάλην κοινωνικὴν ὠφέλειαν· ἐνθυμίζει δηλαδὴ τοὺς Χριστιανούς, οἱ ὁποῖοι συναντῶνται συχνάκις εἰς τὴν θείαν λατρείαν, ὅτι ἔχουν ἕνα κοινὸν Πατέρα εἰς τὸν Οὐρανόν, ἕνα κοινὸν Σωτῆρα καὶ Λυτρωτήν, ὅτι ἔχουν τὰς ἰδίας θρησκευτικὰς ἀνάγκας. Ἡ ἀνάμνησις δὲ αὕτη τῶν κοινῶν δεσμῶν, οἵτινες ἑνώνουν

τοὺς Χριστιανούς, περισσεύει τὴν ἀδελφικὴν αὐτῶν ἀγάπην. Τοιουτοτρόπως δὲ συμβαίνει, ὥστε ἡ θεία λατρεία δὲν συνδέει μόνον τὸν Χριστιανόν, ὡς ἄτομον, μὲ τὸν Θεόν, ἀλλὰ ἑνώνει καὶ τοὺς Χριστιανοὺς πρὸς ἀλλήλους. Εἶναι δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ φανερὸν πόσον μέγα εὐτύχημα εἶναι εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ συμπαθοῦν ὁ εἷς πρὸς τὸν ἄλλον, ὥστε οὔτε νὰ θέλουν νὰ ἀφαιροῦν ὁ εἷς τοῦ ἄλλου τὸ πρᾶγμα, οὔτε νὰ προσβάλλουν τὴν τιμὴν καὶ τὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον των, οὔτε νὰ κακομεταχειρίζωνται οἱ πλούσιοι τὸν πτωχόν, οὔτε ὁ πτωχὸς νὰ φθονῇ καὶ νὰ μισῇ τοὺς πλουσίους. Ὁ Θεὸς νά μας ἑνώνῃ καὶ νά μας ἀδελφοποιῇ καὶ νά μας ἐξευγενίζῃ μὲ τὴν πρόθυμον συμμετοχήν μας εἰς τὰς ἱερὰς ἀκολουθίας τῆς Ἐκκλησίας, τὰς τόσον ὡραίας καὶ διδακτικάς!

Διότι ποίαν ἄλλην ἀγαθοποιὸν ἐπενέργειαν ἔχουσιν αὗται; Δὲν κηρύττουν μόνον αἱ ἱεραὶ τελεταὶ τὰς ὑψηλὰς διδασκαλίας τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ χρησιμεύουν συγχρόνως εἰς τὸ νὰ τὰς μεταβιβάζουν σώας καὶ καθαρὰς ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, χωρὶς νὰ δύναται οὔτε ἡ αἵρεσις νὰ τὰς παραμορφώσῃ, οὔτε ἡ ἀμάθεια νὰ ἐξασθενήσῃ τὴν εὐεργετικήν των ἐπενέργειαν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν εὐλαβῶν Χριστιανῶν. Καὶ ἀπόδειξις τρανὴ οἱ ἀείμνηστοι πατέρες μας, οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν μακρὰν περίοδον τῆς σκληρᾶς δουλείας καὶ τῆς μεγάλης ἀπαιδευσίας, εἰς τὴν ὁποίαν τοὺς εἶχαν καταδικάσει οἱ βάρβαροι κατακτηταί. Χάρις εἰς τὴν εὐλάβειάν των καὶ εἰς τὴν προσήλωσίν των εἰς τὴν θείαν λατρείαν ὄχι μόνον τὴν θρησκείαν ἔσωσαν, ἀλλὰ καὶ τὴν γλῶσσάν μας καὶ τὰς πατριωτικὰς παραδόσεις διετήρησαν. Ὁ Θεὸς νὰ ἁγιάσῃ τὴν ψυχὴν αὐτῶν καὶ νά μας φωτίσῃ νὰ τοὺς μιμηθῶμεν εἰς τὴν ἀγάπην των πρὸς τὴν θείαν λατρείαν, ἡμεῖς οἱ σημερινοί, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν σημερινὴν ἐλευθερίαν καὶ μὲ τὰ περισσότερα γράμματα νομίζομεν, ὅτι τάχα δὲν ἔχομεν πλέον ἀνάγκην τῆς παρηγορίας, τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἐνισχύσεως τῆς θρησκείας. Οἱ ἀνόητοι! ὅσοι χωρίζουν τοὺς ἑαυτούς των ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ ἀπὸ τοὺς ὁμοίους των, καὶ παραδίδονται αἰχμάλωτοι οἱ δυστυχεῖς εἰς τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἁμαρτίαν! Διότι ἂν τὸ ἐρημικὸν Ἐκκλησίδιον μὲ μόνον τὸ ἁπλοῦν του κτίριον εἶναι πολλάκις ἱκανόν, ὅπως ἀναφέρει ἡ ἱστορία νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν μετάνοιαν καὶ τὴν πίστιν πεπλανημένας ψυχάς, πόσον περισσότερον δύναται νὰ ὠφελήσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ Χριστιανοῦ ἡ συχνή του ἐπίσκεψις εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ συμμετοχή του εἰς τὴν θείαν λατρείαν, ἡ ὁποία ἐκτελεῖται εἰς αὐτόν; Ἀπὸ τοὺς θόλους τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀπὸ τοὺς τοίχους καὶ τὸ ἔδαφος αὐτῶν ἀκούεται μία γλυκεῖα φωνή, ἡ φωνὴ τῶν πατέρων μας, οἱ ὁποῖοι τοὺς ἀνήγειραν πρὸς τιμὴν καὶ δόξαν τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ὁποῖοι μᾶς προτρέπουν νὰ ἀφοσιωθῶμεν καὶ ἡμεῖς πρὸς τὸν ἴδιον Θεόν, ὅστις ἐνίσχυε καὶ ἐβοήθει αὐτοὺς εἰς τὴν ἐπίγειον ζωήν των, καὶ ἐνώπιον τοῦ ὁποίου θέλομεν παρουσιασθῇ καὶ ἡμεῖς διὰ νὰ δώσωμεν λόγον τῆς πίστεως ἢ τῆς ἀπιστίας μας. Τόση εἶναι καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἱερῶν ἐντυπώσεων καὶ τῆς ἠθικῆς ἐνισχύσεως ἡ σκοπιμότης τῆς θείας λατρείας! «Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, ἐνέγκατε τῷ » Κυρίῳ δόξαν καὶ τιμήν». Ἂς λατρεύωμεν λοιπὸν οἱ πάντες τὸν Θεόν.